

Juravleva i dr.; pod obsh. red. A.N. Tixonova, R.I. Xashimova. – M.: Flinta: Nauka, 2008. – S. 27. (– 840 s.)

5. Manba <https://tafakkur.net/ayol/abdulla-oripov.uz>

QATAG‘ON DAVRI VOQELIKLARINING SHUKRULLONING “KAFANSIZ KO‘MILGANLAR” ROMANIDA AKS ETTIRILISHI

Saidakbarova Muqaddas Muhammadrahimovna,

Qo‘qon DU, dotsent

mukaddassaidakbarova@gmail.com

Robiyaxon Sobitova Salohiddin qizi,

Qo‘qon DU, iqtidorli talaba

robiyaxonsobitova04@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek adabiyotining atoqli adibi Shukrullo Yusupov hayoti va ijodiy faoliyati, ko‘plab ziyolilar qatori o‘tgan asrdagi qatag‘on siyosatining qurboniga aylanganligi, surgun yillarining og‘ir dahshati “Kafansiz ko‘milganlar” avtobiografik romani asosida yoritib beriladi. Surgunning butun bir millatlar boshiga solgan fojeaviy qismati haqida fikr yuritiladi.

Annotation: the article highlights the life and creative work of the outstanding writer of Uzbek literature Shukrullo Yusupov, the fact that he was not invaluable from the politics of repression in the last century, the harsh horror of the years of Exile is highlighted based on the autobiographical novel “buried without shrouds”. There is a reflection on the tragic part of the exile that he put on the head of a whole nation.

Annotatsiya: V statye rasskazyvayetsya o jizni i tvorcheskoy deyatelnosti vydayushyegosya uzbekskogo literatora Shukrullo Yusupova, o repressionnoy politike proshlogo veka, o tyazhelom ujasе let ssylki na osnove avtobiograficheskogo romana “poxoronennyye bez Plachaniy”. Razmyshlyayetsya o tragicheskoy chasti izgnaniya, kotoraya postigla syelnye narody.

Kalit so‘zlar: Shukrullo Yusupov, qatag‘on, surgun, millatchilik, “Kafansiz ko‘milganlar”, avtobiografik roman, mustabid tuzum.

Keywords: Shukrullo Yusupov, repression, exile, nationalism, “buried without shrouds”, autobiographical novel.

Klyuchevyye slova: Shukrullo Yusupov, repressii, ssylka, nasionalizm, “poxoronennyye bez placha”, avtobiograficheskiy roman, despoticheskiy rejim.

O‘zbek adabiyotining taniqli vakillaridan biri, iste’dodli shoir, nosir, dramaturg, publisist va tarjimon sifatida o‘zbek adabiy-badiiy merosida o‘zining salmoqli ijodiy faoliyati bilan alohida o‘ringa ega bo‘lgan Shukrullo Yusupovning

umr manzarasi ijodiy olamiga monand – sabr, ilhom va iztiroblar bilan to'la bir umid yo'li bo'ldi. Adib qariyb bir asrlik hayoti mobaynida to'qson to'qqiz bahorni qarshi oldi. Shukrullo Yusupov 1921-yilning 2-sentyabrida Toshkent shahrining Shayxontohur dahasida tug'ilgan. Maktab ta'limidan so'ng pedagogika bilim yurtida, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika institutida, Davlat universiteti qoshidagi aspiranturada tahsil olgan. Kasbiy faoliyati davomida turli gazeta va jurnallarda, nashriyotlarda ishlab, o'qituvchilik ham qildi, Yozuvchilar uyishmasida adabiy maslahatchi sifatida ish olib bordi.

Adib shoir sifatida o'nlab she'riy to'plamlar va bir qancha dostonlar muallifi bo'lsa, nosirlikda o'zining qissa va romanlari, dramaturg sifatida o'zbek teatrlarda sahnalashtirilgan bir qancha dramalari, shuningdek, publisistik maqolalari bilan e'tiborga tushgan. Asarlari rus, arab, turk, ozarbayjon, qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz singari qator tillarga tarjima qilindi.

Ijodkor Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti lauriati (1994). «Do'stlik» (1994) va «El-yurt hurmati» (1999) ordenlari bilan mukofotlangan. U O'zbekiston xalq shoiri (1981), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi (1977), Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotlari bilan taqdirladigan.⁵

Shukrullo ijodiy merosi:

/r	<i>Shakli</i>	<i>Asarlar nomi</i>
.	She'riy to'plam	“Birinchii daftar”, “Qalb qo'shiqlari”, “Hayot ilhomlari”, “Umrin boricha”, “Inson va yaxshilik”, “Inson — inson uchun”, “Bahor sovg'asi” (1962), “Yulduzlar”(bolalarga bag'ishlangan)(1964), “Zarralar”(ruboiylar to'plami) (1973), “Suyanchiq” (1977), “Yashagim keladi” (1978), “Sening baxting”
.	Doston	“Chollar”(yangi erlarni o'zlashtirishga kirishgan zamondoshlari obrazini yaratgan), “Rossiya”, “Ikki qoya”, “26-tong otari”
.	Roman	“Kafansiz ko'milganlar” (1989) xotira-romani, “Tirik ruhlar” (1999) (Ubaydulla Xo'jayev to'g'risidagi roman-xronikasi)
	Qissa	“Javohirlar sandig'i”(1983)

⁵ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/shukrullo-1921>

.		
.	Drama	“Xatarli yo‘l”, “Tabassum o‘g‘rilari”(1977), “O‘g‘rini qaroqchi urdi” (1984)
.	Tarjima asarlar	Karlo Gotssining “Baxtiyor gadolar” pesasi, Sh. Petyofi, T.Shevchenko, Q.Quliyev asarlari
.	Publisistika	“Qasosli dunyo” (falsafiy maqolalar to‘plami)

Siyosatning qora dahshati boshqa yozuvchi, shoirlar, ijodkorlar, umuman, ziyoli qatlam vakillari qatori Shukrulloning hayotida ham o‘zining ayanchli ta’sirini ko‘rsatmay qolmadi. 1951 yilda O‘zbekiston davlat nashriyotida ishlab yurgan payt “millatchilik” va “sovetlarga qarshi targ‘ibot qilganlik”da ayblanib, hibsga olinadi va 25 yillik qamoq jazosiga mahkum etiladi.

“Bordiyu kimdir menga bu ko‘rgiliklar biron payt ota-onangning dilini ranjitganing, ozor berganing uchun desa, ularning oyoqlariga yiqilib tavba-tazarru qilishga, hatto har qanday jazoga ham rozi bo‘lardim. Ammo o‘z vatanim, xalqimga aslo xiyonat qilgan emasman! Agar shundoq bo‘lganda o‘limimga rozi edim”⁶, – deya yozadi adib.

Tergov jarayonida adibga turli xil be‘mani tuhmatlardan iborat ayblar qo‘yilib, uni imzo qo‘yishiga, iqror bo‘lishiga majburlanadi. Bulardan ayrimlarini ijodkor o‘zining “Kafansiz ko‘milganlar” nomli avtobiografik romanida shunday eslaydi: “Men xalq dushmani, ashaddiy millatchi, sovetlarga qarshi harakatlari uchun qamalib ketgan Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Usmon Nosirlarning millatchilik, hayotimizdan nolishdan iborat, pessimistik asarlarini sevib o‘qib, ularning millatchilik, sovet davlatiga qarshi, tuhmatdan iborat g‘oyalarini o‘tirishlarda tanishlarim orasida bilim yurtida o‘qigan davrimdan targ‘ib qilib kelganman” kabi mutlaqo tuhmatdan iborat, o‘ylab topilgan uydirmalardan iborat gaplarni o‘qidim.”⁷

Jazoni Sibirdagi lagerlarda o‘tagan Shukrullo Stalin o‘limidan so‘ng ozod etiladi va oqlanadi. Yillab ma’naviy va ruhiy, jismoniy qiynoqlarda ezilgan, dunyoda adolat bir kuni, albatta, qaror topishiga ishonib, turli qamoq va lagerlarda surgunlik va tutqunlikka sabr qilib kelgan shoir o‘z ona vataniga qaytganidan so‘ng, ruhiy tushkunliklar ta’siriga qaramasdan o‘zining ijodkorlik faoliyatini to‘xtatib qo‘ymaydi, aksincha, lirika bilan bir qatorda nasriy va dramatik janrlarga ham qo‘l uradi. Turkiston ziyolilarining ayanchli taqdiri, qorong‘u kunlari, darbadarlik va sargardonlikda, surgun yillaridagi og‘ir mehnat sharoitida, xo‘rlik

⁶ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.11-b.

⁷ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.50-b.

va jabr- zulmlar iskanjasida kechirgan azob-uqubatli hayotiga sabab bo'lgan Sovet hukumati siyosati, uning "millatchi", "bosmachi", "vatan xoini", "chet el josusi", "xalq dushmani" kabi asossiz "unvonlari" ga musharraf bo'lgan XX asr ma'rifatparvar ziyolilari va ularning keyingi avlodi hisoblangan 30 - 40 - yillarning adabiy vakillari, zamonaning "beayb aybdorlari" hisoblangan siyosat qurbonlari, ularning yaqinlari, farzandlarining qora kechmishiga shunchaki ko'z yummasligi, bu davrning asl yuzini ko'rsatib berishni o'zining kasbiy burchi ekanligini anglagan Shukrullo o'z boshidan kechirgan voqealari asosida bir asar yaratishni ko'ngilga tugadi va yillar o'tib bu maqsadini amalga oshiradi. Yozuvchi ushbu asarini 1951-yilda yozishni boshlaydi va 1989-yilda "Kafansiz ko'milganlar" nomi ostida o'z taqdiri misolida avtobiografik romanni yozib tugallaydi. Yurtimiz mustaqillikka erishgachgina, 1991-yilga kelib, roman "Adabiyot va san'at" nashriyotida chop etiladi. "Kafansiz ko'milganlar" asari Şuayip Karakaş tomonidan turk tiliga tarjima qilinadi.

Asar so'zboshisida roman haqida shunday deyilgan: "Boshidan o'tkazgan qiyinchiliklarini, to'g'rirog'i, xo'rliklarini eslash insonni yana bir karra og'ir azobga ro'baro' qiladi. Uni yozish esa... Qatag'onlik davri tasviri, undan ham og'iri - o'zining «xalq dushmani» deb ayblanishi haqida yozish, mahbusligini eslash, qamoq voqealari, lager hayoti, so'zsizlik... bularning haqqoniy tasviri Shukrulloning «Kafansiz ko'milganlar»ida yaqqol ifodalangan. Asarning yana bir ahamiyatli jihati - uning mazkur mavzudagi yagona asarligida. Ushbu xotira-roman o'quvchiga qatag'on davri haqida tirik lavhalarni namoyish etadi."⁸

Bu romanda Turkiston ziyolilarining, umuman, Turkiston xalqining eng qorong'u kunlari haqida hikoya qilinadi:

„Bu asar ozod Turkiston yo'lida qizillarning o'qlariga nishon bo'lgan „Kafansiz ko'milganlar“ – „Tirik ruhlar“ – Mahmudxo'ja Behbudiy, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, G'ozir Yunus o'g'li, Usmon Nosir, Ubaydulla Xo'jayev kabi ma'sum va mazlum millionlarning aziz xotiralariga bag'ishlanadi..."

Romanda qatag'on davrining dahshati bir necha odamlar taqdiri asosida yoritib beriladi. Sobiq ittifoqi rahbarlarining xalq orasida har qanday erkin fikrli, o'qimishli, so'z erkinligiga ega, mustaqillik va erkka intiluvchi ilm ahllarining ildizini quritish, millatni qoloqlikka, erksiz tobe'likka, millatni butun boshli o'tmishi, tarixidan mosivo qilish yo'lida o'ylagan rejalarini bir ma'noda amalga oshirganligi, shuningdek, adolatsiz tuzumning insonlarning qon-qonigacha singitib yuborgan ishonchsizlik, umidsizlik hissi, loqaydlik, beparvolik, zo'ravonlik, xoinlik kabi illatlari kishilar kechmishi zamirida o'z ifodasini topadi.

⁸ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.5-b.

Roman davomida asli haqiqat, adolat nima-yu kimlar haq, kim nohaqligi, kimlar adolatga munosibligi-yu, lekin qay ahvolda qolgani, hammasi ham so'zlangani kabi chin, ko'rilgani kabi to'g'ri bo'lmasligi haqidagi muallifning qarashlari bayon etiladi.

Yozuvchi romanda shunday yozadi:

“ - Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir degan yozuvchilarni eshitganmisan? Fayzulla Xo'jayev, Akmal Ikromovdek buyuk rahbarlarni-chi? Ularni kim otgan? Nega? Bilasanmi?.. Mana yoningda o'tirgan Shukrullo «xalq dushmani» bo'lib, necha yilga hukm qilingan, necha yil qamoq lagerlarida o'tirib chiqqan, bunga ham ishonmaysanmi? Bir necha o'limlardan qanday qilib qolgani, xo'rliklarini eshitganmisan?

Yigit elka qisdi.

Nahotki hozirgi bu avlod buyuk iste'dod, bilim sohiblari bo'lgan bobolarining vatanga, xalqiga xoinlikda ayblanib otilganiga ishonib kelgan bo'lsalar! O'tirganlardan biri bu avlod qonli tarixini bilib qo'ysin, gapiring, degandek menga qaradi. Aytib bering, deyish oson. Har qanday dahshatli, fojiali voqealarni ham ertak eshitgandek eshitish mumkin. Ammo qamoqlarda tilka-pora bolgan bu yurak, qaqshagan bu asablar tuhmat va haqoratlar azobini qayta xotirlashga endi bardosh bera olarmikanlar!⁹

Asar davomida muallif keltirib o'tgan obrazlarning har biri real voqeliklarga asoslangan, haqiqatda mavjud shaxslar bo'lib, muallif bilan bir davrda yashab o'tgan tarixiy shaxslar timsoli sifatida gavdalanadi. Roman markazidagi bosh qahramon muallifning o'zi va uning atrofidagi epizodik obrazlar: yaqinlari, oila a'zolari, surgun yillarida ma'lum sabablarga ko'ra muallif bilan hamsuhbat bo'lgan shaxslardir. Roman boshida muallifni tergov uchun qamoqqa olib o'zining aybsizligini o'ylab, bu adolatizliklar uning yoshlik chog'laridanoq sodir bo'lib kelishi, esini taniganidan buyon xavf-xatar ichida hayot kechirishi, mahallasining Mamanbey ismli g'alamis “ayg'oqchi komissiyasi” sababli otasining ayblov bilan olib ketilishi, bu kimsa ko'plab beayb kishilarning qamalishiga, quloq qilinishiga, surgun bo'lishiga sabab bo'lgani va oxir oqibat o'zi ham urush yillarida “ortiqcha zoborniy olib sotish”da aylanib qamalishi va qamoqda necha xo'rliklar bilan o'lib ketganligini yodiga oladi. Uyida yig'i - faryodlari bilan qolgan xotini va farzandlari, opasi haqida, ularning kelajagi haqida qayg'urar ekan, xotining bolalik chog'larida ham dunyodan ro'shnolik ko'rmagani, olti yoshida otasi quloq qilinib, uzoq bir shaharga oilaviy surgun qilinganligi, u erda ota-onasidan ayrilgani, hozir esa bu ayolning uch farzandi bilan yolg'iz o'zi qolganli, bunday

⁹ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.12-b.

ahvolga tushib ezilgan oilalar qanchadan qancha ekanligini o'ylab, "qamoqdagi birdan bir hamrohi xayol" bilan dunyoning adolatsizligidan dardlashadi.

"Tergovchining, sen hayotimizdan nolgansan, menga qayg'uli she'rlar yoqadi degansan, deb qo'ygan aybnomasiga javoban bu gaplarim haqmi, tuhmatmi, mendan emas, yigirmanchi yillarning oxirida begunoh quloq qilinib, o'z yurtidan judo bo'lgan, xazondek to'zib, 1932 - 1933-yillarda ochlikdan ko'chalarda shishib o'lganlardan so'ra! Yo'q, faqat bulardan emas, 1937-yillarda qatl etilgan minglab, millionlarning faryod urgan ruhlaridan, tirik etim qolgan farzandlaridan so'ra, ular rozimikan? - degim kelardi. Ammo aytib bo'larmidi? Bordi-yu bu gaplarimga ishonmasang, bunday azob-uqubatlar, nohaqliklarni o'z boshidan kechirgan xotinimdan so'ra, degudek bo'lsang - o'sha kuni xotiningni ham xalq dushmani deb yoningga olib kelishlari muqarrar edi."¹⁰

Qamalganlar orasida ilm ahllari, shoir va yozuvchilar, tanqidchi olimlar aka-uka Abdurahmon, Abdunabi Alimuhammedovlar, Shuhrat, Mirzakalon Ismoil, Meli Jo'ra, shuningdek, o'sha davrdagi Qozog'iston gimni muallifi Qayum Muhammadxonovlar bilan birgalikda partiyaga jon-jahdi bilan yillab xizmat qilib kelgan, biroq qanaqadir ayblar qo'yilib, shuncha mehnati evaziga umrining so'ngini qamoqda, surgunlarda o'tkazayotgan partiyaning keksa hodimlari, generallar, huquqshunoslar ham anchagina edi. Xususan, 50-60 yoshlardagi Raim ismli sobiq partiya xodimi, Tojixon Shodiyeva ismli ayol, kommunistik partiya a'zosi toshkentlik Nasriddin Xo'jayev, "Inqilobning birinchi yillaridayoq otilib chiqib partiyaga kirganlardan, Endi haqiqiy ozodlikka erishdik, butun orzu-umidlarimiz endi ro'yobga chiqadi, deb, yigirmanchi, ottizinchi yillarda joni-jahdi bilan jonbozlik ko'rsatganlardan. Mana endi elkasida ko'rpa-yostiqlik bilan kirib kelib, men bilan zixi pachoq mis toboqda bo'tqa emoqda",¹¹ muallifning xolasining o'g'li huquqshunos Ubaydulla Xo'jayev, partiyadan baxt topaman deb xorlikda o'lgan tog'asining o'g'li Bahovuddin "Jasadini olib kelishganda kiyimlarining cho'ntagidan bitta besh so'mlik, bitta uch so'mlik g'ijimlangan pul chiqdi. Ta'na emas, axir tobutini o'rashga uyidan 4 metr surp chiqmadi. Bobosi Zaynuddin maxsum o'lganda tobutga yopilgan mallani xaloyiq tabarruk deb yirtish qilib olgan bo'lsa, tobutini butun shahar ko'tarib ketsa-yu, davlat xizmati uchun jonini ayamay, mol-u mulk, qarindosh - urug' demay xizmat qilgan bu odamni o'z shahrida musofirdek mahallaning besh-o'n odami olib borib joyiga tiqib kelsa!"

Shuningdek, ikkinchi jahon urushida mardlarcha ishtirok etib, o'z fidoiyligini ko'rsatgan insonlarning "vatan xoini", "josus" deb atalishi fojia edi. Jazoga hukm qilinganlar orasida aqlga sig'maydigan darajada ahmoqona ayblar bilan

¹⁰Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.24-b.

¹¹ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.59-b.

qamalganlar ham anchayin topilar edi. Masalan, qizil va qora xo'rozni urishtirishayotgan paytda 70 yoshlarlardagi kekxa bir cholg'a "Kimning xo'rozi engadi, qizilimi, oqimi, sen qaysi birining tarafdorisan?" - degan so'roviga: "Ko'rinishdan qizilga qaraganda oqi zo'rroq ko'rinadi, oqi engadi, men oq tarafdoriman", - degan gapni aytgani bo'libdi. Uning bu gapidan tergovchi o'zicha xulosa chiqarib: "Haqiqatan ham Xorazm shohi Junaydxonga mening xeshligim bo'lgani rost, shuning uchun ham men xo'roz urishtirish paytidan foydalanib qizillardan, ya'ni sovet hukumatidan ko'ra oq poshsho yaxshi edi, bir kunmas bir kun oq poshsho engadi, demoqchi bo'lganman", deb yozib, undan qo'l qo'yishni talab qilgan" ligi haqidagi aybnomalarni eshitib, kishi hayron bo'lmay iloji yo'q.

Shuningdek, maktabdagi hali balog'atga etmagan bir bolaning siyosiy mahbus sifatida qamallishi, bunga sabab esa "Birdan bir dardkashim siyosiy ayb bilan qamalgan 20 yoshlar chamasidagi yigitcha bo'lib qoldi. Bu bechora qishloqi yigitning gunohi, xalq dushmani bo'lib qamalishiga sabab o'rta maktabda shanbalik qilingan kuni Stalinning byustini bir joydan ikkinchi joyga qo'yaman deb ko'tarib ko'rsa, nihoyatda engil unnab, juda engil ekan, kallasining ichi bo'sh ekan, degan bir og'iz to'g'ri gapni aytgani bo'libdi. Keyinchalik bir sabab bilan oralari buzilib qolgan maktabdoshlaridan qaysi biri bu gapni tegishli joylarga malum qilib, KGB qoshidagi maxsus komissiyaning qarori bilan xalqlar dohiysini masxaralash, unga tuhmatda ayblanib o'n yil ozodlikdan mahrum etilibdi. Bu voqea yuz berganda u hali balog'atga etganmi, etmaganmidi? Nahotki, bu bola sho'rlikning Stalinda qasdi bo'lgan bolsa!"¹². Mafkuraning chirkin "qatli om" sifati ayni o'rinlarda ochib berilgan.

Shukrullo uchun qo'yilgan yana bir ayblov elpig'ich haqidagi aytgan latifasi bo'lib, kishini taajjublantirmay iloji yo'q. Muallif kolxoz raisining uyiga sovg'a tariqasida ikkita elpig'ich olib boradi, rais uni ishlatayotganida sochilib ketadi va buni shoirga hazilomuz qilib aytib beradi. "Shuning uchun ertasiga elpig'ich sotgan do'kondorga uchrashib, voqeani aytdim. Gapimni eshitgan do'kondor: - Aka, elpig'ich sochilib ketgan bolsa, bizda ayb yo'q, elpig'ichni tuta bilish kerak, qani, qanday qildingiz, ko'rsating-chi, - deb so'rab qoldi. Men elpig'ichni olib o'zimni qanday qilib elpiganimni aytdim. U esa: - Mullaka, elpig'ichni tutishni bilmapsiz, elpig'ichni bunday tutmaydi. Sizga o'xshab elpig'ichni ochib elpisa, albatta, sochilib ketadi, bu ahvolda sizga bir kunda o'nta elpig'ich ham kamlik qiladi. Yelpig'ich sochilib ketmasin desangiz, elpig'ichni ochib mana bunday qilib qo'lingizda tutib uni qimirlatmasdan kallangizni o'zini ikki yoqqa qimirlatsangiz elpig'ich sochilib ketmasdi... Ha, akajon, elpig'ichni tuta bilish kerak, dedi jiddiy. Awaliga gapiga jiddiy quloq solib, keyinchalik bu andijonliklarning mehmonlarga

¹² Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 116-117-b.

qilgan hazili ekanini anglagach, rosa kulishdik. Choy quyib, hol-ahvol so'rashdik"¹³. tergovchi bu voqeadan shunday xulosa chiqaradi: "«Men bu latifani to'qib chiqarishimdan maqsad sovet davlati sifasiz mol chiqarib, xalqni aldash bilan shug'ullanadi, bu bilan men sovet savdo sistemasiga tuhmat qilmoqchi bolganman». Bunga nima deysiz! Sovet savdo sistemasiga tuhmat etish!"¹⁴

Bunday bo'lar-bo'lmas tuhmatlar bilan jazolashdan, o'ldirish, qamash, surgun qilishdan ko'zlangan maqsad millat odamlariga gapirish uchun so'z bermaslik, ularni qo'rquvda ushlab turish, o'z dardini aytishga yo'l qo'ymaslik, "baxtliman, qornim to'q, ustim but" deyishga majburlash, har qanday "tili bor" kishini yo'q qilish, xalqni ozodlik mafkurasi asosida birlashishdan to'sish edi.

Muallif "Kafansiz ko'milganlar" romanining muqaddimasida Navoiyning quyidagi baytlarini keltirib o'tishi bejiz emas:

Navoiy g'amga qoldi o'z kalomi jonfizosidin,
Aningdekkim, etar bulbulga mehnat o'z navosidin.

Millat ziyolilarining boshiga etgan mehnat-u g'amlarga ham, albatta, ularning ziyodan bahramand bo'lgani, o'z "kalom"lari bilan bu nurni xalqqa ham ulashmoqchi bo'lganliklari sabab bo'ldi.

XX asr mustabid tuzimida hukmron bo'lgan qatag'on, quloq, qamoq, surgun tushunchalari bu davrda butun boshli millat fojeasiga aylanib ulgurgan edi. Bu faqatgina bir kishining o'z yurtidan yiroqda, undan ayro azob-uqubat tortishi emas, ona vatanning o'z fidoiy farzanlaridan judoligi ham edi.

Bu haqida Naim Karimov shunday deydi: "Mustabid tuzum davridagi eng dahshatli narsa xalqning guli bo'lgan kishilarni terib olish, davlat miqiyosida fikrlovchi kishilarni yo'q qilish, xalqni ommaga, ommani esa podaga aylantirish edi. Bu faqat ayrim shaxslarga emas, balki butun-butun xalqlarga qarshi ongli ravishda, rejali asosda tashkil etilgan jinoyat edi".¹⁵

"Qora mashina" ning tunda qishloqlarda "ov"ga chiqishi, insonlarning na tunida na kunida halovat bo'lmagani, har lahza, har daqiqada qaysidir norasida o'z otasidan, kimdir o'z bolasidan, sevikli yoridan ayrilgani, insonlarni farzand dog'ida kuyganliklari, tirik etimga aylangan bolalar, sarson kezgan sargashtalar, bemahal o'limlar, besabab tuhmatlar, og'ir mehnatlar, achchiq xaqoratlar – bularning barchasi o'tgan asrning qora chizgilar bilan bo'yalgan mash'um hayot lavhalaridir.

Siyosatning qirg'in mashinasi hamma joyni qamoqxonaga aylantirganligi ham tarixdan ma'lum. Asarda shunday eslanadi:

¹³ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 71-72-b.

¹⁴ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 73-b.

¹⁵ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 4-b.

“Qadimda qamoqxona Toshkentning qayerida bo‘lganini hech kim aniq aytib berolmaydi. Chunki o‘g‘rining o‘zi bo‘lmasdi. To‘g‘ri, bo‘lardi, bo‘lganda ham bitta-yarimta ot o‘g‘risi bo‘lardi. Bir yil, ikki yilda bitta-yarimta o‘g‘irlik bo‘ladimi, bolmaydimi, buning uchun maxsus qamoqxona, maxsus mirshabxona yo‘q edi. Shuning uchun bitta jazo - xalq ichida olomon qilish bolgan. Zindonlar-chi? Zindonlar bolgan. Zindonlar podsholar yashagan poytaxtlarda bolgan. Unga qancha odam sig‘ardi! Ikki-uch yil mobaynida bir necha odam zindon qilingan degan gapning o‘zi ham eshitgan quloqqa u mahallarda dahshatli tuyilardi. Endichi? Nima desam?.. Hozirgi vaqtda qamoq degan so‘z odamlarga kurort, sanatoriy degandek oddiy gap bolib qolgan. Chunki qadimda biror xonlik, biror hokimlikda bitta zindon, biror qamoqxona bo‘lsa, endi, har bir deparaning o‘zida yuzlab, minglab odamlar sig‘adigan qamoqxonalar qilingan. Hatto, hozir ayrim tashkilotlarning shaxsiy qamoqxonolari ham bor. Masalan, melisaning o‘z qamoqxonasi bor. Davlat xavfsizlik qo‘mitasining o‘ziniki alohida! Qadimda gohida ot o‘g‘risi uchrasa yoki bitta-yarimta pichoqlashgan bolsa, endi qamoqning ham, jinoyatning ham, jabr-zulm, inson xo‘rliklarining ham ming bir xili paydo bolgan.”¹⁶

Hukumat surgun qilingan, turli siyosiy ayblar bilan qamalgan kishilarning oilalarini ham o‘z holiga tashlab qo‘ymagan. Ularga ham tinimsiz tazyiq, xo‘rlklar orqali ta’sir o‘tkazgan. Bolalar maktabda ustozlaridan, tengqurlaridan “xalq dushmanining bolasi” degan xaqoratlarni eshitishgan bo‘lsa, erlarining jazosi sababli xotinlarni ham ma’lum sohalarda ishlashiga yo‘l qo‘yilmagan. Ochlik, bir luqma ovqatga muhtojlik ko‘p oilalarning qirilishiga olib kelgan. Bunday og‘ir kunlarga sabr-matonat bilab bardosh bergan, 3-4 ta bolani ayol boshi bilan ocharchilik zamonida imkoni boricha qornini to‘q, ustini but qilishga jon-jahdi bilan kurashgan millat onalari, jafokash ayollar ham ko‘p bo‘lgan. “Mana kechagida xotining sakkizta yog‘liq patir yopib, bir oz mayiz va chaqilgan yong‘oq, ikki-uch pachka «Saratov» maxorkasini kiritibdi. Albatta, senga patirni eyishdan ham ko‘ra sevikli xotiningning unga tekkan qo‘llari, bolalaring ko‘z oldingga kelib, yurak-bag‘ring ezilgani rost. Har burdasi tomog‘ingga tiqilib, ko‘z yoshlaring bilan zahar bo‘lib yutilmoqda. Bu bevaqt ayriliq alami chidab bo‘lmas darajada albatta og‘ir. Axir, qamalganingda oilangga pul bosib ketmagan eding-ku! Bu qaysi pulga kelgan? Uch bolani boqish osonmi? Ijod qilaman, doston yozaman deb litfondan ming so‘m pul olib, hali tolaguningcha yo‘q edi, rahm qilmay uni qistab kelsalar kim to‘laydi! Sen sovet adabiyoti haqiqatni, kishilarning dard-alamlarini kuylaydigan adabiyot deyilishiga ishonsang, shu ayriliqlarni, shu

¹⁶ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.78-79-b.

sog'inchlarni, shu to'kilgan ko'z yoshlaringni she'r qilib yozaolasanmi? Matbuotda bosishlariga ishonasanmi?"¹⁷

Umuman olganda, og'ir siyosiy tuzim, qoloqlik, jaholat, ilmsizlik, oqni qoradan farqlamaslik, o'g'rilik va talonchilik kundalik yumushga aylangan, din, imon-e'tiqod tushunchalariga bolta urilgan bu davr "Ayshni nodon surib, kulfatni dono tortadur" degan zamona edi. Xalq orasida o'g'rilikning avj olishi, eng yaxshi odamlarning esa xalq dushmani sifatida qamalishining asosiy sababi ham inqilobdan so'ng siyosatda yo'l qo'yilgan "rejalashtirilgan" xatoliklar ekanligi tarixiy haqiqat. Xalqni boy- kambag'alga ajratish, bu bilan hamma baxtli yashaydigan kommunistik jamiyat tuzish go'yoki odamlarni "susambil"ga ishontirishdek gap edi. Aslida esa bu tabaqalanish ham ko'plab xoinliklarga, birovning moli va jonidagi omonatlarga xiyonat qilinishga olib keldi. Kimningdir uyi boshqasidan bir qarich baland bo'lsa, uni yuqoriga etkazish, birovni dindor deb, birovni boy deb mol-mulki, uy-joyidan mahrum qilib, hech vaqosiz, butun boshli oilalarni surgun qilish bir ma'noda kimlarningdir kundalik vazifasiga aylanib qoldi.

"Xalqni birovlarining haqidan qo'rqmaslik, quloq qilinib begona yurtlarga surgun qilinganlarning ko'z yoshlari, nolalariga rahm qilmaslikka o'rgatdik. Mana shu siyosat mehr-shafqatning orada ko'tarilishi, yo'qolishiga sabab bo'lmadimikin? Xohlagan odamni xohlagan paytda qamash, surgun qilish, mol-mulkini tortib olish kabi adolatizliklar, sud, tergov organlaridagi qonun buzilishlari yoshlar o'rtasida kelajakka ishonchsizlik uyg'otmadimi? Nohaq qamalganlarning oilalari, do'st-yaqinlari, qarindosh-urug'larida davlat siyosatiga nisbatan ishonchning susayishiga, halol bo'lib jon kuydirganingning foydasi yo'q, halol bo'lganlar nima bo'lyapti, o'zingni o'yla, bir amallab kuningni ko'rsang bo'ldi, deyishga sabab bo'lmadimikin!"¹⁸

Insondan o'z boshiga tushgan og'ir musibatlarni, azobli lahzalarni, xo'rlik va xaqoratlarni qayta eslash, qo'liga qalam olib, uni qog'ozga muhrlash uchun ham katta kuch talab etiladi. Bunga sabab o'sha xotiralarni unutishga bo'lgan urinishlardir. Shukrullo Yusupov ham "Kafansiz ko'milganlar" romanini yozishda o'tmishini qayta eslashi, u qora kechmishlarni hayolida yana gavdalantirishi, so'zga sig'mas satrlarni qog'ozga tushirishida ko'pgina qiyinchiliklarga uchrashiga qaramasdan boshlagan ishini oxirigacha yakunlaydi. Bu roman qatag'on siyosatining dahshatini bir ma'noda akslantirgan o'zbek yozuvchilari tomonidan yaratilgan yagona asar ekanligi va tarixiy haqiqatlarni yuksak poetik mahorat vositasida talqin etilishi bilan o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadi

¹⁷ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.92-b.

¹⁸ Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.144-1145-b.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Ahmedovning «Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti» kitobi. Toshkent, «Ma'naviyat» nashriyoti, 20043.
2. Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari. Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi Toshkent, 2016
3. Jadidlar ilm-ma'rifat va ma'naviy merosining yoshlar ta'lim-tarbiyasidagi ahamiyati mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari Toshkent – 20204. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. T.: 1978-1983
5. Valixojayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. T.: 1993
6. Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020
7. Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Oltin qalam nashriyoti, 2024.
8. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Tangi asr avlodi, 2005
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/shukrullo1921>
10. <https://ilmlar.uz/shukrullo-hayoti-va-ijodi-shukrullo-tarjimai-holi/>
11. <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/qatagon-qurbonlari-hotirasi-muzeyi-fondidan/attachment/rustam-shamsutdinov-qatagon-quronlari-2-kitob/?lng=lat>

YOZUVCHI USLUBIDA ESTETIK IDEALNING NAMOYON BO'LISHI

*Barno Xasanova,
Qo'qon DU dotsenti
(PhD)
barnoxonxasanova432@g
mail.com*

Annotatsiya

Mazkur maqolada yozuvchi Asqad Muxtorning “Chinor” romanidagi har bir hikoyat va rivoyatning paydo bo'lishi va uni asar matnida o'zaro mutanosib ravishda joylashtirilishi yozuvchining estetik idealini ifoda etishda juda muhim vazifa ado etgani ko'rib o'tilgan. Roman badiiy asar sifatida juda ham o'qimishli bo'lgani holda, undagi rivoyatu hikoyatlar mantiqiy izchillikni ham ta'min qila olgani tahlilga tortilgan. Asardagi voqealar, timsollar, yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikr va xulosalar ana shu rivoyatu hikoyatlar negizida ochilib borilgani, bu esa o'quvchiga manzur bo'lib, asarga umrboqiylik kasb etgani haqida mulohaza yuritilgan va xulosalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: yozuvchi, rivoyat, hikoyat, roman, tarixiylik, asar badiiyati, “Chinor”, estetik ideal, tarixiy shaxs.